

Marco de Leeuw van Weenen¹

KÁROLYI GÁSPÁR A VILÁGI FELSŐBBSÉGRŐL

ABSTRACT

Gáspár Károlyi on worldly authority

During his studies in Braşov and Wittenberg, furthermore also when serving as a pastor in Gönc, Hungarian bible translator Gáspár Károlyi experienced life in a community ruled by chosen leaders. At the university in Wittenberg he probably became familiar with Melanchthon's views on worldly authority, as a church leader he committed to the views laid down in the Confession of Tarcal and Torda (based on Beza's confession) and the Second Helvetic Confession written by Bullinger. Károlyi also wrote a book on the causes of the good and bad luck of all countries, in which he stated his wishes for a protestant king and nobility. In his interactions with several persons of authority, he always emphasized their responsibility to defend and support the protestant religion. In Károlyi's opinion the worldly authorities were supposed to be exemplary members of the Christian church, who have their own field of responsibilities, but can always be rectified by the leaders of the church.

Keywords: Gáspár Károlyi, Philip Melanchthon, worldly authority, protestant theory of state government, church-state relations

Károlyi Gáspár elsősorban bibliafordító munkásságáról híres. Egyetlen másik írásművében, a *Két könyvben* kifejtette szemléletét arról, honnan eredt Magyarország korabeli szomorú sorsa, illetve abban mi a királyok és főnemesek felelőssége. Ez a témapárosítás nem volt egyedülálló: a 16. században más bibliafordítók is véleményt nyilvánítottak a világi felsőbbbségről, például Luther Márton és William Tyndale.²

- 1 *Marco de Leeuw van Weenen*, a Tolnai Református Egyházmegye missziói munkatársa, a Károli Gáspár Református Egyetem Protestáns Politikatörténeti kutatócsoportjának tagja. Kutatási területe: protestáns állam-/felsőbbbségelméletek története. marko.tolnai@gmail.com
- 2 Lutherről részletesen: BIRKÁS Antal: *Reformáció, állambatalom, politika. Luther és Kálvin jogfilozófiai és politikai filozófiai nézetei*, Budapest, Luther Kiadó, 2012, 39–89. Tyndale-ről: LEEUW VAN WEENEN,

Jelen tanulmányban kísérletet teszek arra, hogy a rendelkezésre álló adatok alapján körülírjam Károlyi Gáspár felfogását a világi felsőbbbségről. Az itt használt módszertan alapján a jövőben a magyarországi reformáció más vezéregyéniségeit is szeretném megvizsgálni, hogy az eredmények összehasonlíthatóak és összegeezhetőek legyenek. Károlyi Gáspárt azért választottam ki elsőnek, mert biográfiai adatai nagyjából tisztázottak, és elég forrás áll rendelkezésre, hogy érdemben képet lehessen alkotni álláspontjáról a világi felsőbbbséget illetően.

Károlyi Gáspár feltehetőleg 1535 körül született a mai Nagykárolyban, Rados családnévvel. A brassói iskola anyakönyve szerint oda 1549-ben egy Gasparus Károly nevű diák iratkozott be, aki valószínűleg azonos a későbbi bibliafordítóval. 1556. március 11-én beírták nevét a wittenbergi egyetem anyakönyvébe. 1562 tavaszán átélte Szatmár tizenhat napos török ostromát. A nyár folyamán Gönc mezővárosban lett lelkipásztor, majd hamarosan kassavölgyi, azaz abaúji esperes. Lelkészségének legnagyobb részét ezen a településen töltötte, csak 1584 és 1587 között lakott az onnan 35 kilométerre levő Tállyán. 1591 nyarán letette hivatalát, majd az év végén meghalt, feltehetően december 20-án.³

Úgy kaphatunk képet arról, hogy Károlyi mit gondolhatott a világi felsőbbbség feladatairól, felelősségeiről, illetve az egyházhoz való kapcsolatáról, ha módszeresen számba vesszük a rendelkezésre álló, e témákat érintő adatokat. Háttérként érdemes azt a társadalmi berendezkedést megvizsgálni, amelyben fiataalként, majd felnőttként élt. Államelméleti tudására iskolai és egyetemi tanulmányaiból, illetve későbbi olvasmányaiból következtethetünk. Saját írásművei adnak betekintést abba, hogy a szerzett ismeretanyagból mit vallott a magáénak. Végül a felsőbbbséggel folytatott személyes interakcióiból következtethetünk arra, hogy mindebből a gyakorlatban mit tartott képviselhetőnek, keresztülvihetőnek.

A brassói iskolát 1543-ban korszerű alapokra helyezte az erdélyi szászok reformátora, Johannes Honterus (1498–1549). Külföldi tanulmányai befejeztével 1526 és 1529 között a humanista műveltségről alkotott meggyőződése alapján magántanítást szervezett szülővárosában. Erre pozitívan emlékezve a városvezetés 1533-ban őt bízta meg az iskolaügyek vezetésével. 1543-ban Honterus új működési szabályzatot javasolt, majd miután 1544-ben a város lelkipásztora lett, új iskolaépületet is felhúztatott. A brassói iskolában jogot is lehetett tanulni, ez össze-

Marco de: „Természetes dolog levágni egy gyógyíthatatlan testrészt.” Angol nézetek államról és kormányzásról a 16. században, in: Szabó Zsolt (szerk.): *Szabadság, hatalom, lelkiismeret. Fejezetek a protestáns politikai gondolkodás történetéből*, Budapest, Károlyi Gáspár Református Egyetem – Kálvin Kiadó, 2024, 69–86, 70–75.

- 3 Károlyi Gáspár részletes életrajzát megírta SZABÓ András: *A rejtőzködő bibliafordító – Károlyi Gáspár*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2012. Halála pontos dátumáról lásd HUBERT Ildikó: Feljegyzés Károlyi Gáspár haláláról Sóvári Soós Kristóf posztilláinak kéziratos toldalékában, in: Nyerges Judit – Verók Attila – Zvara Edina (szerk.): *MONOKgraphia. Tanulmányok Monok István 60. születésnapjára*, Budapest, Kossuth Kiadó, 2016, 289–293.

függhetett a reformátor jogi érdeklődésével.⁴ Fontosnak tartotta, hogy a fiatalság „a közösség közügyei érdekében” színvonalas tanításban részesüljön.⁵

Károlyi Honterus halála után érkezett a brassói iskolába. Mivel ebből az időszakból órarendek nem állnak rendelkezésre, nem tudjuk, tartalmilag pontosan mit tanulhatott, és vonatkozó adatok híján azt sem, hogy hallgatott-e jogi előadásokat. Viszont biztos, hogy az ő idejében is követték a Honterus által megfogalmazott működési szabályzatot, amely a legterjedelmesebben a felső négy osztályba járó diákok közösségének, a coetusnak a működéséről szólt. Lefektette, hogy maguk a diákok választják azokat a tisztségviselőket, akik az egyébként mindig csak egyéves időtartamra megbízást nyerő rektor és a tanári kar mellett igazgatják az iskola életét. Nincsenek adataink arról, Károlyi valaha viselt-e tisztséget a brassói coetusban, de anélkül is közelről megtapasztalhatta a választásokra, ideiglenes megbízásokra, a vállalt feladatok felelősségteljes teljesítésére épülő önkormányzás működését.⁶

Amikor Károlyi 1556-ban beiratkozott a wittenbergi egyetemre, ott is csatlakozott az egy évvel korábban alapított magyar coetushoz.⁷ Ebben a diáktársaságban szintén egy választott vezető (senior) felügyelte a tagok magatartását és erkölcsi életét. A tagok többek között megfogadták, hogy minden emberrel szerényen viselkednek, illetve úgy tanulnak, hogy egyszer majd hasznosak legyenek mind az egyháznak, mind a társadalomnak.⁸ Ottléte alatt Károlyi a wittenbergi coetusban sem viselt tisztséget, de újra egy önkormányzáson alapuló közegben élte mindennapjait.

A coetus kéthetente tartott disputációkat, amelyen kötelező volt a részvétel a tagok számára. A vita moderátora és elbírálója eleinte az egyetemen tanító Philipp Melanchthon volt, halála után pedig a coetus mindenkori seniora. A témák adottak voltak, köztük szerepelt a világi felsőbbség is.⁹ Ha igaz a feltevés, hogy Károlyi

4 WITTSTOCK, Oskar: *Johannes Honterus. Der Siebenbürger Humanist und Reformator*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1970, 47–48, 65–66, 111–115, 262–288. Két jogi könyvet adott ki Brassóban: *Sententiae ex libris pandectarum* (1539), *Compendium iuris civilis* (1544), I. NETOLICZKA, Oskar (s. a. rend.): *Johannes Honterus' ausgewählte Schriften*, Wien, Carl Graeser, 1898, V–VI.

5 Latinul: „ad communem rerum publicarum utilitatem.” Így fogalmaz mind az 1543-ban megjelent, Brassó és a Barcaság számára írt egyházi rendtartásban (*Reformatio Ecclesiae Coronensis ac totius Barcensis Provinciae*), mind abban a változatban, amely Erdély összes százsz gyülekezete számára megjelent 1547-ben (*Reformatio Ecclesiarum Saxonica in Transylvania*). Ez utóbbiban szerepel „a haza érdekében” is (latinul: ad utilitatem patriae). L. Netoliczka: *Schriften*, 23, 92–94.

6 Wittstock: *Honterus*, 267, 275–276. A vonatkozó előírások: Netoliczka: *Schriften*, 50–57. A brassói Coetusról részletesen ír SCHULLER, Ute Monika: *Der Coetus am Honterus-Gymnasium Kronstadt in Siebenburgen, 1544–1941. Ein Beitrag zur Geschichte des Helfersystems, der Schülermitregierung und Schülermitverantwortung*, München, Messchendorf, 1963.

7 SZABÓ András: *Coetus Ungaricus. A wittenbergi magyar diáktársaság 1555–1613*, Budapest, Balassi Kiadó, 2017, 163.

8 SZABÓ Géza: *Geschichte des ungarischen Coetus an der Universität Wittenberg 1555–1613*, Halle (Saale), Akademischer Verlag, 1941, 23.

9 Uo., 62–66.

1561-ig Wittenbergben tartózkodott,¹⁰ akkor biztosra vehetjük, hogy legalább egy olyan disputáción részt vett, ahol Melanchthon felfogása szerint megvitatták a világi felsőbbség teológiai vonatkozásait.

Melanchthon folyamatosan gyűjtötte és rendszerezte a teológia legfontosabb témáira vonatkozó bibliai verseket. Eredményeit először 1521-ben publikálta *Loci communes rerum theologicarum* címmel. Mivel ez a mű többek között Pál apostol rómaiakhoz írt levelének magyarázata alapján készült, magától értetődően a világi felsőbbségről is szó van benne. Akkor még az egyházi felsőbbséggel egy fejezetben szerepelt. Azt állapítja meg, hogy a világi felsőbbség megőrzi a társadalmi békét az állam törvényei, a bírósági eljárásra vonatkozó előírások és a büntetések kiszabása révén. Ha valami olyat parancsol, ami ellentmond Istennek, nem kell engedelmeskedni neki. Ha valami olyat ír elő, ami a közösség hasznára van, akkor engedelmeskedni kell. Ha pedig zsarnokként lép fel, el kell tűrni, de ha lehetséges, el szabad menekülni.¹¹

Mire Károlyi beiratkozott a wittenbergi egyetemre, Melanchthon már sokkal részletesebb tanítást fogalmazott meg. Alapvetése az volt, hogy miként Isten elrendelte többek között az évszakok váltakozását, úgy rendelte el azt is, hogy legyenek tisztségviselők, akik érvényt szereznek a törvényeknek, az ítékezésnek és büntetéseknek. Az alattvalók engedelmességükkel járulnak hozzá a társadalmi béke fenntartásához. Szabad a keresztyén embernek részt venni a világi felsőbbség munkájában, akár úgy, mint fejedelem, akár úgy, mint aki a világi bírósághoz fordul, vagy katonaként igazságos háborúban vesz részt. Minden országnak megvannak a saját törvényei, s azokat be kell tartani. Nem szükséges minden ószövegi előírást egy az egyben átvenni, csak amennyiben megegyeznek a természeti törvénnyel, amely helyesli az erkölcsöt és bünteti az erkölcstelent. Tudatos engedetlenség a világi felsőbbséggel vagy a jó törvényekkel szemben halálos bűn, viszont az engedelmség a hivatalnak szól, nem az azt betöltő személynek. Ha egy fejedelem szembehelyezkedik Istennel, Istennek kell inkább engedelmeskedni, mint az embernek. A felsőbbségnek mind a tíz parancsolatot szem előtt kell tartania, ezért köteles megtiltani az eretnokséget, ugyanakkor az egyházat, iskolákat és kórházakat fenntartani. Tiszteletben kell tartani az alattvalók tulajdonjogait. Az alattvalók pedig az adófizetésen túl azzal tisztelik a világi felsőbbséget, hogy hitben ragaszkodnak ahhoz a meggyőződésükhöz, hogy Isten rendelte azt, imádkoznak érte, és türelemmel elviselik hibáit. Ha pedig zsarnokká válna a fejedelem, akkor más vezetők feladata, hogy megfelelő módon kordában tartsák őt. A török

10 Szabó: *A rejtőzködő*, 35–36.

11 HILL, Charles Leander (ford.): *The Loci Communes of Philip Melancthon*, Boston, Meador Publishing Company, 1944, 51–52, 262–263. Tudomásom szerint magyar fordítás még nem jelent meg, latin szövege itt található: BINDSEIL, Heinrich Ernst (szerk.): *Corpus Reformatorum. Philippi Melanthonis Opera qua supersunt omnia*, 21. köt., Braunschweig, C. A. Schwetschke und Sohn, 1854, https://books.google.hu/books?id=_BERAAAAIAAJ, 81–227, 223–224. (Megtekintés: 2025. január 9.)

birodalom istenkáromlásan és gyilkosságon alapul, tehát az ellenkezője a keresztyén államnak, amely igaz hiten és szereteten alapszik.¹²

Hazatérte után Károlyi hamarosan Gönc mezővárosban lett lelkipásztor, és élete végéig (néhány év Tállyán való lakozást leszámítva) az volt a szolgálati helye. Egy Hunyadi Mátyás királytól származó kiváltságlevélből tudjuk, hogy a település már régebb óta önálló igazságszolgáltatással rendelkezett. Az önkormányzat élén egy (fő)bíró állt, akinek a munkáját segítette négy választott esküdt, valamint nyolc tanácsos. Egy évtizeddel Károlyi odaköltözése előtt I. Ferdinánd magyar királyként megerősítette, hogy semmilyen officiális vagy beosztottja nem lakhat a városban, és a polgárok akarata nélkül vagy a szokások ellenében nem szólhat bele annak vezetésébe. 1563-ban ráadásul azt a jogot is megadta, hogy a város végrehajthassa a területén elkövetett bűntettekért elítélteken a kiszabott büntetést.¹³

Károlyi idején nem volt tiszta, ki gyakorolhatja a földesúri jogokat Gönc területén. A település pedig már városházával rendelkezett, amely az önkormányzatisága egyik jelképe. Sőt, Abaúj vármegye is legtöbbször Göncön tartotta közgyűléseit és törvényszéki üléseit. Mindez hozzájárulhatott ahhoz, hogy a város lakói, bár jogilag jobbágyok voltak, inkább polgároknak tartották magukat. A városvezetés erőiesen fellépett, ha úgy látta, sérülnek a jogai. Például panaszt emeltek Mágocsy Gáspár ellen, aki a disznókból tizedet követelt, bár a város mindig pénzzel szokta ezt a kötelezettségét megváltani. 1583-ban pedig megtagadták Károlyi káplánjának egy üres háztelek megvásárlását, mivel neki így nem kellett volna adót fizetnie.¹⁴ A következő években több ilyen kísérlet is történhetett, mert 1588-ban királyi megerősítést nyert, hogy a Göncön lakó nemesek is adózni tartoznak.¹⁵

Károlyi 1564-től közel élete végéig a kassavölgyi egyházközségek esperese is volt, feltehetőleg választás útján jutott ehhez a tisztséghez. Feladataihoz a gyülekezetek és egyházi iskolák felügyelete ugyanúgy hozzátartozott, mint a lelkipásztorok életének erkölcsi ellenőrzése. Bizonyos kérdésekben (egyházfegyelem, pénzügyek, lelkész- és tanítóválasztás) pedig elkerülhetetlen volt az együttműködés az adott település világi felsőbbségével.¹⁶

Az eddig leírtakból kiderül, hogy Károlyi Gáspár a brassói iskolaéveitől kezdve mindig olyan közegben élt és tevékenykedett, ahol egy választott előljáró – esetleg szintén választott segítőkkel együtt – felügyelte az adott csoport (coetus, mező-

12 Bindseil: *Corpus Reformatorum*, 21. köt., 984–1015. Vö. MANSCHRECK, Clyde L. (ford. és szerk.): Melancthon on Christian Doctrine. *Loci Communes* 1555, New York, Oxford University Press, 1965, 325–343. Magyarul áttekintést ad RHEIN, Stefan: „Párbeszédre születünk.” Philipp Melancthon politikafelfogása, *Lelkipásztor* 93(2018/3.), 94–101.

13 IVÁNYI Béla: *Gönc szabadalmaztás mezőváros története*, Karcag, Kertész József könyvnyomdája, 1926, 10–11, 41, 133.

14 BODNÁR Tamás (s. a. rend.): *Gönc mezőváros jegyzőkönyvei 1552–1850*, Gönc, Gönc város önkormányzata, 2015, 6–7, 60–61, 63. Köszönöm, hogy rendelkezésemre bocsátotta a nyomdai íveket.

15 Iványi: *Gönc*, 41–42.

16 DIENES Dénes: *A tiszáninnen református egyházkerület története. A kezdetektől a Türelmi Rendeletig*, Sárospatak, Hernád Kiadó, 2017, 92–94, 107, 154–155, 158.

város, egyházmegye) által alkotott, a saját működését és erkölceit szabályozó rendet. Az adott közeget körülfogó tágabb társadalmi körök (egyetem, város, ország) előljáróival az önkormányzás védelme és/vagy a meghozott döntések végrehajtása miatt volt fontos a kapcsolattartás. Ezek a tapasztalatok hozzájárulhattak ahhoz, hogy Károlyi mindig úgy viszonyult a világi felsőbbbséghez, mint aki attól független felhatalmazással léphet fel.

A wittenbergi tananyagon túl abból is betekintést nyerhetünk Károlyi államelméleti felfogásába, hogy áttekintjük, mit mondanak a világi felsőbbbségről azok a hitvallások, amelyek mellett aláírásával elkötelezte magát. Első helyen a tarcal-tordai hitvallást kell megemlítenem, amelyet 1566-ban az abaúji egyházmegye zsinata tanulmányozásra ajánlott a kötelékében szolgáló lelkészeknek.¹⁷ Alapját Theodore de Bèze genfi lelkipásztor (Kálvin utódja) 1560-ban közzétett hitvallása képezte, amelynek az anyaszentegyházról szóló és számos gyakorlati útmutatást tartalmazó 5. részét több ponton is módosították.¹⁸

Témánkat illetően a hitvallás a keresztyén magisztrátus tisztségét tárgyalja, tehát nem a világi felsőbbbséget általában. Alapvetése, hogy azok az emberek, akik arra hivatottak, hogy megőrizték az általános békét és nyugalmat, az egyház legkiemelkedőbb, példaadással tartozó tagjai. Mivel pedig minden boldogság Isten helyes tiszteletéből következik, mindenekelőtt az egyházat kell megoltalmazniuk háborgatóival szemben. Olyan törvények szerint kell igazgatni a reájuk bízottakat, amelyek tekintetbe veszik Isten ígését, mint általános szabályt, de az adott ügy körülményeit is. Fegyverhez csak igazságos okból, szükség esetén nyúljanak, valamint csak olyan mértékben rójanak ki adót és vámot, amely a közjót szolgáló költségekre nézve elegendő.¹⁹

Aki Istennek tartozik engedelmeskedni (ez pedig mindenki), annak a világi felsőbbbségnek is engedelmeskednie kell, mivel Isten rendelte őket – folytatja a hitvallás. Még az istentelen és kegyetlen uralkodót is el kell viselni, mert csak Isten hatalmában áll őket adni és elvenni. Mivel azonban Isten parancsolatai igazságra és kegyességre kötelezik az embert, senkinek az utasítására sem szabad ezek ellen cselekedni. Ez a „nem engedés” viszont más, mint az ellenállás, amely nem egyezik Isten akaratával.²⁰

A következő évben, 1567-ben Károlyi abaúji esperesként részt vett Debrecenben a tiszáninneni és tiszántúli egyházmegyéek közös zsinati ülésén. Itt a többiekkel egyetemben aláírta Heinrich Bullinger svájci reformátor néhány évvel korábban megfogalmazott hitvallását, amely most a Második Helvét Hitvallás nevet viseli. Az aláírás apropóját valószínűleg az adta, hogy III. Frigyes pfalzi választófejedelem 1566-ban a német birodalmi gyűlésen e hitvallás alapján érvelt amellett, hogy

17 Kiss Áron: *A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései*, Budapest, Magyarországi protestansegylet, 1881, 286, 443, 447–448.

18 Dienes: *A tiszáninneni*, 100–101; Kiss: *Zsinatok végzései*, 286–288.

19 Kiss: *Zsinatok végzései*, 408.

20 Uo., 409–410.

a lutheri irányzathoz hasonlóan a svájci is megegyezik az apostolok tanításával. Ezért az augsburgi vallásbéke a helvét hitvallás szerint reformált egyházakra is vonatkozik.²¹

Ez a hitvallás abból indul ki, hogy a mindenféle (világi) felsőbbiséget Isten rendelt, ezért e világon az első helyet foglalja el – függetlenül attól, hogy a keresztyén egyháznak ellensége, vagy éppen barátja, illetve tagja. Legfontosabb kötelessége a békét és nyugalmat fenntartani, s ennek a legsikeresebben úgy tehet eleget, ha ő maga istenfélő, valamint védelmezi Isten egyházát. Az Isten ígéjéhez szabott törvényekkel kormányozzon, legyen igazságos a bíraskodásban, hajtsa végre az ítéleteket, akár a halálbüntetést is. Végszükség esetén megvédheti a saját népét háborúval is. Az alattvalók pedig tisztelik a felsőbbiséget, imádkozzanak érte, s engedelmeskedjenek minden jogos és méltányos rendelkezésének, az adókievítésnek, adott esetben a harcra szóló felhívásának is.²²

Összehasonlítva ezt a két hitvallást egymással, illetve Melanchthon tanításával, azt látjuk, hogy nagyjából megegyeznek mindabban, amit állítanak, bár a hangsúlyokban eltérnek egymástól. A három közül a Második Helvét Hitvallás a legkevésbé konfrontáló: értéktétel nélkül nyugtázza, hogy a világi felsőbbiség lehet akár az egyház ellensége is, továbbá még azt a bibliai elvet sem említi, hogy Istennek kell inkább engedelmeskedni, mint embereknek (ApCsel 5,29). Melanchthon a legszigorúbb, aki a világi felsőbbiségtől elvárja iskolák és kórházak fenntartását is, az alattvalók ok nélküli engedetlenségét pedig halálos bűnnek bélyegzi. A tarcaltordai hitvallás valahol e kettő között helyezkedik el.

E két hitvalláson kívül még néhány adatunk van Károlyi államelméleti tudásáról. Az 1566-ban Göncön tartott zsinat a tarcaltordai hitvallás mellett Kálvin genfi kátéját is (újra) ajánlotta a lelkészek figyelmébe.²³ Ebben pedig a negyedik parancsolathoz fűzve az szerepel, hogy bár csak a szülők vannak megemlítve benne, de a fejedelmekre és bármely előjáróra is vonatkozik. Ugyanis az ő tekintélyük, hatalmuk és tisztességük kizárólag Isten rendeléséből van, aki a világot így akarja igazgatni.²⁴

Ha igaz a feltevés, hogy a debreceni kollégium Nagykönyvtárában megőrzött, G. C. betűkkel ellátott könyv Károlyi tulajdona volt, akkor ez is jelzi államelméleti érdeklődését. A kötet ugyanis többek között Martin Bucer svájci reformátor *Krisztus királyságáról* című művét tartalmazza.²⁵ Ebben a szerző többek között tizennégy törvénytervezetet vázol fel az angol király és parlament számára, amelyek bibliai alapvetést adhatnak az egyháznak és a társadalomnak egyaránt. Mivel a Károlyi-hoz való kapcsolat nem bizonyított, itt most eltekintek e mű elemzésétől.

21 Uo., 459, 563, 612 (Újvár = Abaújvár); NAGY Barna: Bevezetés a II. Helvét Hitvalláshoz, in: *A Magyarországi Református Egyház hitvallási iratai*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2006, 83–111, 85, 92–95.

22 *A Magyarországi Református Egyház hitvallási iratai*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2006, 194–195.

23 Kiss: *Zsinatok végzései*, 443.

24 KÁLVIN János: *A genfi egyház kátéja*, Budapest, Kálvin Kiadó, 1998, 40.

25 Szabó: *A rejtőzködő*, 36–37; a könyv lelőhelye: Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára, F97 jelzet.

Arról, hogy az általa szerzett államelméleti ismeretekből mit tartott fontosnak, úgy kapunk képet, hogy megvizsgáljuk Károlyi saját kijelentéseit e kérdésben. Az abaúji lelkészeket az 1566-os gönci zsinatra meghívó leveléből kiderül, hogy elég sötétben látta a politikai helyzetet. Megemlítette a minden jámborságot (*pietas*) és emberséget nélkülöző török hadak fegyvereit és vérontásait. De még ennél is rosszabbnak látja, hogy a keresztény fejedelmek elferdítik a jogot és a törvényeket. Sőt, egyenesen elpusztítják az országot azzal, hogy egyik a mohamedanizmust, másik a pápizmust követi, de van, aki Krisztus nyílt ellensége, mert megfosztja őt isteni mivoltától.²⁶ Károlyi tehát elégedetlen volt mind a török portával egyezsége törekvő, mind a római katolikus, mind az antitrinitárius meggyőződésű fejedelmekkel. Jóra való fordulást csak egy protestáns többségtől várt, miképpen azt néhány évvel korábban hosszabban is kifejtette.

1563. december végén ugyanis megjelent *Két könyv, minden országoknak és királyoknak jó és gonosz szerencséjének okairul* című műve.²⁷ Fő üzenete – amelyet öt bibliai idézetre alapoz – az, hogy egy országnak csak akkor lesz jó a sorsa, ha a királlyal és a főnemesekkel (fejedelmekkel) az élén Istennek és Jézus Krisztusnak szolgál. Az Ószövetség történelmi és prófétai könyvei alapján nyilvánvaló, hogy amikor Isten népe elhagyja Őt, és bálványimádáshoz fordul, Isten veszedelmet hoz rájuk. Károlyi szerint Magyarország összes királya között akár egy sem található, aki Istent tisztelte volna. Isten először türelmesen várta a magyarok megtérését, de amikor még a tiszta evangélium hirdetésének is ellenálltak, a török császárt indította az ország meghódítására. Az egyetlen megoldás: először a király, majd a főnemesek is térjenek Istenhez, az Ő igéje mellé szabják életüket, szolgáltatassanak mindenkinek igazságot, irtsanak ki az országból minden tisztátalanságot, vezessék a népet is istenfélelemre. Ha ezt teszik, Isten elveszi majd a pogányt az országról. Mindezt állandóan imádkozni is kell.²⁸ A 16. század második felében ez a felfogás a magyarországi protestánsok között általánosnak mondható.²⁹

Károlyi számára az ország sorsa elsősorban a királyon múlik. Éspedig nem is azon, ahogyan betölti tisztségét, hanem hitbeli meggyőződésén. Károlyi megemlítette ugyanis, hogy „sokan egyenlő akartból azt mondják, hogy az országnak jó szerencséje abban vagon, ha az országban bölcs királ vagon, ha az királnak jó tanácsosi vadnak, ha ifjú tanácson nem jár, mint az Roboám, ha sok vitélő szolgál vadnak, kik az hadakozatban bölcsek, és ha egyenesség vagon az országban.”³⁰ Ezek a szempontok egyenesen a bibliából származnak, és még római katolikus

26 LAMPE, Frid. Adolpho: *Historia Ecclesiae Reformatae in Hungaria et Transylvania*, Trajectum ad Rhenum [=Utrecht], Jacobus van Poolsum, 1728, 131.

27 SZABÓ András (s. a. rend.): *Károlyi Gáspár a gönci prédikátor*, Budapest, Magvető Kiadó, 1984, 5–144.

28 Uo., 17, 51–52, 67–69, 92–93, 96.

29 PÉTER Katalin: A reformáció és a művelődés a 16. században, in: Pach Zsigmond Pál – R. Várkonyi Ágnes: *Magyarország története 1526–1686*, 1. köt., Budapest, Akadémiai Kiadó, 1987, 475–604, 485, 490.

30 Szabó: *Károlyi*, 18.

meggyőződésűek is egyetérthettek volna velük. Viszont Isten ezeket a vezetés-technikai gyakorlatokat is megakaszthatja, ha a király nem tiszteli Őt helyesen – azaz, ha nem protestáns. Ideális esetben a király csak Jézus Krisztusban bíz, és a tízparancsolatnak megfelelően kormányoz. Melancthonhoz hasonlóan Károlyi sem várta el, hogy az ország minden törvénye szó szerint megegyezzen ószövegségi előírásokkal, de nem mondhatnak ellent a tízparancsolatnak.³¹

A *Két könyv*ben Károlyi erényesen, de mégis mindig általánosságokban szólva ítéli el a világi felsőbbség bűneit. A kegyetlenséget, telhetetlenséget és irigységet úgy veszi sorra, hogy szinte csak bibliai idézeteket fűz egymáshoz.³² Egy helyen pedig tisztázza, hogy nem személy szerint szidalmazza a felsőbbséget, hanem a bennük levő vétet, hogy bűnbánatot tartsanak.³³ Írását úgy is lehet olvasni, hogy abban Károlyi példát ad arra nézve, hogy egy világi vezetőnek hogyan kell a bibliában olvasottakat saját magára alkalmazni.

Károlyi számára a legfontosabb az volt, hogy mindenki a saját nyelvén olvashassa (és olvassa is!) a Szentírást. A vizsolyi bibliában található „Elöljáró beszéd” ennek a fontosságát domborítja ki.³⁴ Témánkat illetően érdekes az ott szereplő megjegyzés, hogy az igehirdetés biztosítása mellett a legnagyobb jó, amit a fejedelmek tehetnek: a bibliaának a nép nyelvére való fordítása, nyomtatása, terjesztése.³⁵ Bár a magyar bibliafordítás addigi hiánya az egyház és a világi felsőbbség közös vétké, de a fejedelmek felelőssége lett volna az egyházat a bibliafordításra ösztönözni.³⁶ Mindebből kiderül, hogy Károlyi látása szerint a (keresztény) világi felsőbbség nem csak az egyház védelméért felel, hanem adott esetben az is feladata, hogy rámutasson az egyház mulasztásaira, illetve segítséget adjon azok orvoslásához.

A gönci lelkipásztor akkor is ilyen bátran hívta fel a világi felsőbbség figyelmét a szerinte elvárható viselkedésre, amikor levél vagy élő szó útján lépett kapcsolatba vele. Szolgálatá elején például, 1563 decemberében levelet írt Kassa város tanácsának, hogy pénzübeli támogatást kérjen két iskolai rektornak peregrinációjukhoz. Úgy tudta ugyanis, hogy valaki végrendeletileg letétben hagyott pénzt erre a célra. Károlyi figyelmeztette a tanácsot, hogy nem illene ezt a pénzt világi célokra fordítani, sőt hozzáfűzte: a történelem mutatja, hogy aki ilyet tesz, rettentő módon meg fog bűnhődni.³⁷ Hivatali elődje néhány nappal korábban ugyanebben az ügyben írt a tanácsnak, de ő csak szépen megköszönte, hogy a tanács eddig is támogatta az egyházat, és biztosította őket afelől, hogy Isten kárpótolni fogja

31 Uo., 18–29.

32 Uo., 73–93.

33 Uo., 79.

34 A vizsolyi biblia beszkenelve például itt: <http://real-r.mtak.hu/id/eprint/511> (Letöltés: 2025. január 29.)

35 Az előző lábjegyzetben található példányban a):(5 jelű lap recto és verso oldalán.

36 Szabó: *Károlyi*, 181.

37 Károlyi Gáspár két levele, *Történelmi Tár* (1889), 605–606, 605; Szabó: *Károlyi*, 147–149.

őket, ha a két nevezett férfinak odaítélik a pénzt.³⁸ Az összehasonlításból látszik, hogy Károlyi tudatosan választotta a keményebb hangnemet.

Amikor a kassavölgyi esperes néhány évvel később levelet ír Schwendi Lázár felső-magyarországi főkapitánynak, már barátságosabb hangnemet választott. Nem csoda, mert Schwendinek nagy érdemei voltak a törökök elleni harcokban, ráadásul a vallási toleranciát is pártolta – igaz, a birodalom stabilitása érdekében és taktikai megfontolásokból,³⁹ de arról Károlyi nem tudhatott. A levél államelméleti fejtegetést is tartalmaz: a fejedelmek isteni hivatalt viselnek, Isten helyettesei a földön az Ő helyes tiszteletének terjesztésében és megőrzésében, a jók megvédésében és a bűnösök megbüntetésében.⁴⁰ Amikor a szerző a lényegre tér, újra előbukkan önérzete. Ugyanis segítséget kér Schwenditől egy zsinat lebonyolításában, de úgy, hogy először kijelenti: „A zsinatot már kitűztük.” Jó lenne, ha Schwendi képviselőként tanúként és adott esetben a karhatalom tekintélyével a magyar nagyurak közül is valaki jelen lenne. A főkapitány főleg abban tudna segíteni, hogy kényszerítse az eretnekséggel gyanúsítottakat a zsinaton való megjelenítésre, illetve biztosítsa a meghívott lelkipásztorok biztonságát.⁴¹ Tehát kifejezetten nem engedélyt kér a világi felsőbbbségtől zsinattartáshoz, és a lebonyolításba sem ad sok beleszólást. Károlyi itt tehát úgy viszonyul a világi felsőbbbséghez, mint az egyház előkelő tagjához, ahogyan azt a tarcaltordai hitvallás fogalmazza.

Hasonlót látunk tőle az 1569-es nagyváradai hitvitán. Ugyanis egyik felszólalásában megdicsérte János Zsigmond magyar királyt azért, hogy megszervezte a vita lehetőségét a szentháromságot vallók és tagadók között. Kijelentette, hogy az igaz jó fejedelmek a tízparancsolat mindkét táblájának őrizői. Példaként Nagy Konstantin császárt hozta fel, aki 317-ben összehívta a niceai zsinatot.⁴² Az egyháztörténelmet ismerők számára egyértelmű a célzás. Annak idején a császár által összehívott zsinat elítélte Arius tanítását, amely szerint Krisztus nem egylényegű az Atyával. Mivel az antitrinitáriusok ehhez hasonló álláspontot képviseltek, Károlyi János Zsigmondtól is elítélő döntést várt. Végtelen vitától tartva Károlyi a református lelkipásztorok nevében bírók kinevezését kérte, akik az érvek elhangzása után eldöntik, mely állítások egyeznek a bibliával. Ugyanis a (Schwendi által egy évvel korábban) Kassára összehívott zsinaton ez történt, és az eredmény az antitrinitárius tanok, valamint egyik képviselőjük elítélése lett. Károlyi a vita folytatását a bírók kinevezésétől tette függővé,⁴³ de néhány nappal később a király végző döntéshozatal nélkül berekesztette a disputációt.

38 Székely István levele a kassaiakhoz, *Történelmi Tár* (1889), 604–605; Szabó: *A rejtőzködő*, 68.

39 SCHWENDI, Lazarus van: *Bedencken an Kaiser Maximilian den Andern von Regierung dess Heyligen Römischen Reichs und Freystellung der Religion* (1574), s. 1., 1782, <https://digitale-sammlungen.de/en/view/bsb10561315,53-56,66-68>. (Letöltés: 2025. január 31.)

40 Szabó: *Károlyi*, 151.

41 Uo., 154.

42 Uo., 165.

43 Uo., 167–168

A legkülönlegesebb eset, amelyből betekintést kaphatunk Károlynak a törvényes renddel kapcsolatos gondolkodásába, egy bírósági per körüli nézeteltérés. Történt ugyanis, hogy Tarcalon két diák behatolt egy szőlőskertbe. A csőszök észrevették őket, mindenki fegyvert rántott, majd az egyik csősz úgy megsebesítette az egyik diákot, hogy az három nap múlva bele is halt sérüléseibe. Károlyi Gáspár esperesi minőségében kérte, hogy a bíró kezdje el a pert, és az ítélet meghozatala után adja át a csősznek annak végrehajtására. A bíró pedig elmagyarázta neki, hogy a szokásos jogi eljárás más, és az ítélet véglegesítéséhez mások jóváhagyására is szükség van. Károlyi erre először a szentségek kiszolgáltatását, majd az íghirdetést is felfüggesztette Tarcalon. Sőt, a temetéseken sem zsoltár, sem harangszó nem hangozhatott el. A bíró pedig ezzel a nyomással nem törődve az általa helyesnek látott módon lefolytatta a pert.⁴⁴

Mivel az ügyben csak a szepesi kamara és az eljáró osztrák főhercegek levelei állnak rendelkezésünkre,⁴⁵ Károlyi álláspontját egyéb vonatkozó adatok alapján kell rekonstruálni. Először is világos, hogy Károlynak nemcsak az adott bíróval volt vitája (hiszen akkor kizárólag vele szemben alkalmazta volna az egyházi fegyelmet), hanem az egész településsel, mondhatni az ottani közvéleménnyel. Éppen ilyen helyzetre nézve hozott határozatot az egyházi szolgálatok betöltéséről a fent említett, 1566-os gönci zsinat, amely szerint e súlyos lépéshez azokban a gyülekezetekben lehetett folyamodni, ahol az emberek nem engedelmeskednek a jó cselekedetekre intő lelkészeknek.⁴⁶

További fontos körülmény, hogy a bíró nem az esperes kérésére, hanem az elhalálozott apja és rokonai kezdeményezésére indította a pert. Tarcalon (és feltehetőleg az egész Kassavölgyben) ez lehetett a szokásos jogi eljárás, miként az akkortájt Gönc mezővárosban érvényes törvénykönyvben is szerepel ilyen cikk.⁴⁷ Ugyanakkor a diák Károlyi szemében egyházi személynek számíthatott, mivel az iskoláért elsősorban az egyház felelt.⁴⁸ Az egyház azonban az egész perben nem kapott szerepet, ellentétben olyan világi szereplőkkel, mint a tokaji tiszttartó és a szepesi kamara. Károlyi felháborodásának tehát talán az adott okot, hogy az ő meglátása szerint az egyház az illetékes a perben, de mind a bíró, mind a hozzátartozók kihagyják az eljárásból. Mindez pedig éppen Tarcalon történik meg, mi-

44 Uo., 173–175; Iványi: *Gönc*, 185. Arra, hogy a bíró Károlyi fegyelmi lépése után folytatta le a pert, a niholominus (mindazonáltal, ennek ellenére) szóból következtethetünk.

45 Iványi: *Gönc*, 185–189.

46 Kiss: *Zsinatok végzései*, 445.

47 Vö. Bodnár: *Gönc*, 27.

48 Dienes: *A tiszánineni*, 135. Bár közvetlenül Károlyira nem vonatkoztatható, de illusztrálja ezt a szemléletet az 1606-ban Marosvásárhelyen elfogadott *Canones Ruberiani* 34. cikke, amely lehetővé teszi, hogy lelkészek felvállalják tanulóik peres ügyeit, ha a dolog úgy kívánja, l. BUZOGÁNY Dezső – DÁNÉ Veronika – KOLUMBÁN Vilmos József – ÓSZ Sándor Előd – SIPOS Gábor (s. a. rend.): *Erdélyi református zsinatok iratai I. 1591–1714*, Kolozsvár, Erdélyi Református Egyházkerület, 2016 (Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok 1/1.), 39, 44.

közben a településről elnevezett hitvallás a világi vezetők helyét az egyházon belül, azok fennhatósága alatt határozza meg.

Bár a világi hatóságok keresték a módját, hogyan büntethetik meg Károlyit a szemükben hallatlan lépéséért, végül nem esett bántódása. Lehetséges azonban, hogy a tarczaiak levonták a tanulságot a történetekből. A 17. század elején ugyanis törvényeikben az egyházi tisztségviselők előkelőbb helyet foglalnak el, mint a főbíró.⁴⁹

Összességében tehát látjuk, hogy Károlyi szerint a világi felsőbbség feladata a társadalmi igazságosság fenntartása (a bűnösök büntetése és a jók megvédése) a tízparancsolatnak nem ellentmondó törvények alapján, valamint a helyes istentisztelet (értsd: a protestáns vallás) megőrzése és elősegítése, adott esetben a másként gondolkodók elítélése és megbüntetése révén is. Legfontosabbnak azt tartotta, hogy a király és a főnemeselek protestáns hitre térjenek, olvassák a Bibliát, és az abban található útmutatásokat mind hivatalukra, mind magánéletükre nézve tartsák be. Mindezt a Károlyi által aláírt hitvallások közül a legjobban a tarczai hitvallásban találjuk meg. Főleg abban a gondolatban, hogy a világi felsőbbség sajátos hatáskörrel rendelkező, példaadásra kötelezett tagja az egyháznak, de úgy, hogy az egyházi vezetőknek joguk van azt figyelmeztetni, kritizálni, a helyes útra tanítani.

BIBLIOGRÁFIA

- BINDSEIL, Heinrich Ernst (szerk.): *Corpus Reformatorum. Philippi Melanthonis Opera qua supersunt omnia*, 21. köt., Braunschweig, C. A. Schwetschke und Sohn, 1854, https://books.google.hu/books?id=_BERAAAAIAAJ
- BIRKÁS Antal: *Reformáció, államhatalom, politika. Luther és Kálvin jogfilozófiai és politikai filozófiai nézetei*, Budapest, Luther Kiadó, 2012.
- BODNÁR Tamás (s. a. rend.): *Gönc mezőváros jegyzőkönyvei 1552–1850*, Gönc, Gönc város önkormányzata, 2015.
- BUZOGÁNY Dezső – DÁNÉ Veronika – KOLUMBÁN Vilmos József – ŐSZ Sándor Előd – SIPOS Gábor (s. a. rend.): *Erdélyi református zsinatok iratai I. 1591–1714*, Kolozsvár, Erdélyi Református Egyházkerület, 2016 (Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok 1/1.).
- DIENES Dénes: *A tiszáninneri református egyházkerület története. A kezdetektől a Türelmi Rendeletig*, Sárospatak, Hernád Kiadó, 2017.
- HILL, Charles Leander (ford.): *The Loci Communes of Philip Melancthon*, Boston, Meador Publishing Company, 1944.
- HUBERT Ildikó: Feljegyzés Károlyi Gáspár haláláról Sóvári Soós Kristóf posztuláinak kéziratossaloldalakában, in: Nyerges Judit – Verók Attila – Zvara Edina (szerk.): *MONOKgraphia. Tanulmányok Monok István 60. születésnapjára*, Budapest, Kossuth Kiadó, 2016, 289–293.

49 Szabó: *A rejtőzködő*, 93–96.

- IVÁNYI Béla: *Göncz szabadalmas mezőváros története*, Karcag, Kertész József könyvnyomdája, 1926.
- KÁLVIN János: *A genfi egyház kátéja*, Budapest, Kálvin Kiadó, 1998.
- KÁROLYI Gáspár két levele, *Történelmi Tár* (1889), 605–606.
- KISS Áron: *A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései*, Budapest, Magyarországi protestantsegylet, 1881.
- LAMPE, Frid. Adolpho: *Historia Ecclesiae Reformatae in Hungaria et Transylvania*, Trajectum ad Rhenum, Jacobus van Poolsum, 1728.
- LEEUV VAN WEENEN, Marco de: „Természetes dolog levágni egy gyógyíthatatlan testrészt.” Angol nézetek államról és kormányzásról a 16. században, in: Szabó Zsolt (szerk.): *Szabadság, hatalom, lelkiismeret. Fejezetek a protestáns politikai gondolkodás történetéből*, Budapest, Károlyi Gáspár Református Egyetem – Kálvin Kiadó, 2024.
- MANSCHRECK, Clyde L. (ford. és szerk.): Melancthon on Christian Doctrine. Loci Communes 1555, New York, Oxford University Press, 1965.
- NAGY Barna: Bevezetés a II. Helvét Hitvalláshoz, in: *A Magyarországi Református Egyház hitvallási iratai*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2006.
- NETOLICZKA, Oskar (s. a. rend.): *Johannes Honterus' ausgewählte Schriften*, Wien, Carl Graeser, 1898.
- PÉTER Katalin: A reformáció és a művelődés a 16. században, in: Pach Zsigmond Pál – R. Várkonyi Ágnes: *Magyarország története 1526–1686*, 1. köt., Budapest, Akadémiai Kiadó, 1987, 475–604.
- RHEIN, Stefan: „Párbeszédre születünk.” Philipp Melancthon politikafelfogása, *Leleképítő* 93(2018/3), 94–101.
- SCHULLER, Ute Monika: *Der Coetus am Honterus-Gymnasium Kronstadt in Siebenburgen, 1544–1941. Ein Beitrag zur Geschichte des Helfersystems, der Schülermitregierung und Schülermitverantwortung*, München, Messchendorf, 1963.
- SCHWENDI, Lazarus van: *Bedencken an Kaiser Maximilian den Andern von Regierung dess Heyligen Römischen Reichs und Freystellung der Religion* (1574), s. l., 1782, <https://digitale-sammlungen.de/en/view/bsb10561315>
- SZABÓ András (s. a. rend.): *Károlyi Gáspár a gönci prédikátor*, Budapest, Magvető Kiadó, 1984.
- SZABÓ András: *A rejtőzködő bibliafordító – Károlyi Gáspár*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2012.
- SZABÓ András: *Coetus Ungaricus. A wittenbergi magyar diáktársaság 1555–1613*, Budapest, Balassi Kiadó, 2017.
- SZABÓ Géza: *Geschichte des ungarischen Coetus an der Universität Wittenberg 1555–1613*, Halle (Saale), Akademischer Verlag, 1941.
- SZÉKELY István levele a kassaiakhoz, *Történelmi Tár* (1889), 604–605.
- WITTSTOCK, Oskar: *Johannes Honterus. Der Siebenbürger Humanist und Reformator*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1970.